

önéletírás fogalmazása idején — unokájának, akinek az önéletrajz kerete értelmében most elbeszéli sorsát, életét. Ezek a tradíciók a szülőföld hűségére, a népi közösség szeretetére tanítanak. És ragaszkodásra az erdélyi kultúra, az évszázados örökség iránt. „Ti vagytok örökösei ennek a művelődésnek — fordul unokájához, a fiatalokhoz —, és ha rajtam múlték, egyetlen idevalósi diákot nem engednék felsőbb iskolákra anélkül, hogy Sarmizegethusától Gyulafehérváron át végig ne vezettem légyen a marosvásárhelyi Teleki Tékán, Zilahon, Ady iskoláján, és Koltón Petőfi mézesheiteinek színhelyén. Végigvezetném mentől több ilyen szépséget, tudást, művelődést lehelő helyén az országnak, hogy tudomásul vegyétek: szilárd alapjai vannak itt a haladásnak! Van mire szocializmust építeni. Hámoroknak és papírgyártó malmoknak, aranymosásnak, érc- és sóbányászatnak, idővel dacolni tudó magas- és mélyépítkezéseknek mind-mind itt vannak az alapjai. Ezeket megismerni és szívünkbe zární, együvé a Negoí hófötte ormával és a Maros szöke hullámaival: azt hiszem, ez a hazaszeretet.” Ez a néhány mondat az író szellemi végrendelete gyanánt is olvasható. És persze „végrendelet” maga az önéletírás is. Amelynek még kiadatlan és töredékben maradt folytatása is bizonyára tartogat meglepetéseket. (*Kriterion*, 1973.)

POMOGÁTS BÉLA

Itt és mást

BRETTER GYÖRGY: PÁRBESZÉD A JELENNEL

Amikor Bretter György első könyvéről írtam, „módszerűl” a címlapot vettem: abból kiindulva jellemezni a kötetet. Hogy szaván fogjam a címet. Most megjelent második kötetét ismertessem hát ugyanezen a módon. Nem kényelemből — lehetne ez is, hisz Bretter jó címadó —, hanem hogy ezzel is jelezzem az összehasonlítást. A második könyve mindenkinek: az összehasonlításé. Mintha az első kérdés lett volna, hozzánk intézett, a második pedig az erre adott válasz. Pedig a kérdést is, a választ is mi fogalmazzuk meg és azért, hogy az olvasói és gondolati renyheség nevében „be tudjuk sorolni”, „helyére” tudjuk tenni a szerzőt. Megfelelkezve, hogy a szerző minden írásával *helyet teremt* magának a nap alatt, újra, mindig újra. Vagyis jogot a szóhoz — a már kimondott szó által. A második könyv ezzel a joggal él és újabb jogot teremt — éppen ezt a jogot tagadja valójában a besorolás; a sorban elhelyezve mi magunk gondoljuk tovább az író eljövendő műveit — ha mást merne írni, sértve háborgunk kialakított nyugalunkban. Mert a másként való gondolkodásra kényszerít: a *mást* követeli tőlünk, azzal, hogy maga is a mást akarja és adja.

Tehát: *Párbeszéd a jelennel*.

Ahogy a cím magyarázza az írást, úgy magyarázzák az íráások a címet. Milyen magyarázatot ad hát a kötet erre a címre?

Párbeszéd: „Hinni a dialógus lehetőségében annyit jelent, mint hinni saját ideológiánk lehetőségeiben. Ám saját ideológiánk lehetőségei korántsem abban vannak, hogy ez az ideológia eleve, minden érveléstől függetlenül, magasabb rendűnek deklarálja magát. A dialógusban nincsenek kijelölt győztesek... A dialógus nem kongresszusi rendezvény, amelyet megnyitnak, majd az idők teltével berekesztenek; a dialógus állandó konfrontáció, válaszok és érvek *nyitott* folyamata. A véglegesség, a végső válasz igénye ellentmond a dialógusnak.” (227—228. l.)

Tehát konfrontáció: mondhatnám úgyis, perlekedés a jelennel — már ha átteszem a szavak és nézetek közötti dialógust jelennel való párbeszéddé és „minden érvelés” helyett „minden cselekvés”-t mondom. Vita a valósággal: mi mást jelenthet, mint a valóság tagadását az eszmény nevében — akkor, ha az eszmény lehetőséget fogalmaz meg? S hogy ez lehessen, partner kell legyen a valóság, nem pedig ellenfél. Annál is inkább, mert „benne vagyunk” — nemcsak cselekvésünkkel, de látásmódunkkal is. Bretter mondja: „A reálisból kell kiindulni, a realist kell elismerni, hiszen ebben vívjuk meg harcainkat, és e harcban közelíthetünk az eszményi felé. Nincsen szó két egyenrangú tag dialektikájáról, hanem a reális dialektikájáról, amely kitermeli, »kiizzadja« magából az eszményt, saját hiányainak felismerése révén.” (94. l.) Benne vagyunk, mondtam, és benne van a tagadásunk is. Ezzel azonban már be is csempésztem a másik fogalmat, a jelenét, hisz már erről van itt szó.

A *jelennel*: ezzel vitatkozik Bretter. De mi ez a *jelen*? A pusztá „itt és most” *adottsága* lenne ez, ahogy könnyen hinné az ember? Így lenne, ha kívül állnánk, ám „csak csapda a kívülállás mítosza, ismét csak csapda”. Akár a magát Bacchusnak alávető magatartás. Mert: „Bacchus nem más mint a felejtés, a mámor mítosza. Fején koszorú: ő isten; kezében aranyos pohár, szemében a jövő szikrája, ő Bacchus, a jövőben él, tudja, feljegyzik tetteit, nem feledkeznek meg róla azok, akik küldték. De az emberek? Nekik egy életük van, mámorukban csak önmagukat fosztják ki, a *ma* az övék, amit *jelenné* csak tettekkel tehetnek. Talán, ki tudja, minden az övék lehet, de csak a jelenben élhetnek.” (33—34. l.)

A jelen tehát a tettek által van és a tettek világa — az a világ, amivé az ember válik tetteiben. Ez a valóság, ez a realitás az, amivel Bretter perlekedő dialógusban van. Valóságunkkal, azzal amit mi cselekszünk nap mint nap és mindenhol. Magunkból építjük az elégtelent, és magunkból izzadjuk ki hiányainak tagadását. A párbeszédet önmagunkkal folytatjuk, magunkat tagadjuk és magunkat „lépjük át” — ha már árnyékunkat nem tudjuk. Az *itt* ezért minket (is) jelenti, a *mást* pedig önmagunk fölött átívelő akaratumk és célunk, amelyet eszménnyé fogalmaztunk. Mást akarunk: itt és most: a világtól és magunktól — ez a párbeszéd értelme —, és így rejtett címe a kötetnek: *Itt és mást*. S a két szó egymást magyarázza, mert a *mást* itt és most akarjuk, nem kívül a téren, és lélekleben sem kívül.

„Mit olvas Ön? — kérdezték a kritikust, mire az így felelt: »Már nem olvasok, hanem írok.« Mit ír? Talán a valóság szövegmintáit rajzolja át? »Igen — válaszolta a kritikus —, mert hiszek abban, hogy a valóságot befolyásolhatjuk, hiszek tehát abban, hogy a kritikus maga is mozdit valamit a világon.« Biztos Ön ebben? — faggatták tovább. »Nem mondanám, de szeretném, ha így lenne. Éppen ez az eszményem, s ezt ajánlom másoknak is.«” (273. l.)

Ezt cseleksi tehát kritikuskunk, vagy legalábbis szeretné, mert a szó a tettel mégsem egyenrangú. Akarja hát, hogy a szó tett legyen, de nem pusztá létével. Hanem az ember, a cselekvő által. Ezért aztán a jelennel való párbeszédben partnere az ember lesz. És válik elvvé maga az ember, vagyis kerül központba a humanizmus, mint az ember önmagára való kérdése. Itt már egyet jelent az önmagával és a mással való vita: lesz az esszé egyszerre vallomás és kritika. E második kötet írásainak zöme: mással való párbeszéd — a kritika módján. Nem teljesen új ez Bretternél, és mégis az.

Persze az előző kötet értékei teljesebbé válnak itt, a meditáló, mérlegelő esszében is, a költői képzelet segítségével. A vibráló, játszó elme pedig csillapodik, nem szokell már úgy, mint az első kötetben, komolyabbá válik a játék. Legfeljebb az esik meg, hogy hamarabb engedi ki Bretter kezéből a teleirt papírt, mintsem azon minden helyére rázódott volna, vagy inkább helyére rázta volna (lásd: *adalék egy hely- és időhatározó sajátosságaihoz*).

Ezek alapján, akár be is sorolhatnánk Bretttert — ha nem lenne erőszakolt a kritikai dialógus ilyen visszautalása. De még inkább: ha nem lenne éppen a *mást* követelés a szerző olyan elve, amely ránk is vonatkozik. Hisz a szerző a párbeszéd-

ben, velünk, olvasókkal is perlekedik. Mindez persze inkább elvi igény: gyakorlativá azáltal a gyakorlat által válik, ami a kötet kritikái cikkeiben valósul meg. Itt lép nagyot előre Bretter az előző kötetéhez viszonyítva: ezek az írások a magyar kritikai irodalomban páratlan tisztasággal, elvi és erkölcsi értékkel „valósulnak” meg. Valóban a legmagasabb mércét: az emberét állíttatják fel. Hogy megütik a mércét: arra kérem az olvasót, ellenőrizze maga ebbéli véleményemet. Mert úgy érzem, példaszzerűek az írások, e párbeszédnek a jelennel, aki a másik, gondolkodó ember. Mint például a Gáll Ernőről szóló írás. Ahogy ez a kritika meg van írva, az is örömet okoz, de még inkább a magatartás, amely a humanizmusról szólva ez teszi maga mércéjévé. És a humanizmus úgy lesz mérce, hogy önmagával és Gállal nem elvont elvet, hanem saját magának elvét és elveinek lehetőségét szegezi szembe. Kimondatlanul is követelve a megtorpanó mondatok végigvitelét. S éppen mert önmagával is vitatkozik Bretter, ezért fogadom el, ha másnak állít követelményt, s ha e másiknak mércéül éppen annak saját szavait és tanításait (mert tanára volt Bretternek Gáll Ernő) teszi meg. Így lesz a párbeszéd önmagával való olyan vívódás, amely Gáll Ernőnek vívódásaihoz kapcsolódik, azokhoz, amelyekben érthető lesz a megtorpanás, mert egyúttal felbukkan a lehetőség, minden lehetőség.

(Nem Bretternek akarok szemrehányást tenni, ő azt teszi, amit témája diktál, egy könyvről ír: frogató ember furcsa torzulása, hogy mindenütt csak a másik írásait veszi észre, s ebből nézi az embert. Például Gáll Ernőt, aki pedig szerkesztő is. De mi a szerkesztő az író számára? A lehetőséget nyújtó ember, az, aki üres íveket kínál, íveket, amelyeket a szerző tölt majd meg. Igaz, ez is sok, de nem önmagában, mert önmagában ez a természetes, sok csak a kor furcsa játékaiban lehet. Valójában a szerkesztő teleírt lapokat nyújt — még ha más által megtöltötteket is — az olvasónak. Ha Gáll Ernőről pedig úgy írunk, hogy csak az írók látjuk, s ha emlékezünk, hogy Gáll Ernő maga emlegette régi írásait értéként, ne feledjük, hogy azokat Gaál Gábor Korunkja közölte, gondoljunk a szerkesztőre is. És mutatis mutandis, lássuk azt a Gáll Ernőt, aki a mai Korunkot szerkeszti, az egyik legjobb magyar folyóiratot hónapról hónapra, évek óta. És e passzus után, amelyhez a konvencionális színpadszerző odabiggyesztette volna, hogy „félre”.)

Térjünk vissza Bretter Györgyhöz és a Gáll Ernőről szóló cikkének példájához. Mert fontosnak tartom, hogy e kritika alapja egy közös akarás és szemlélet, joga pedig a jobbat és többet kívánás: mástól és magunktól egyaránt. Ez a baráti kritika párbeszéd a másik szerzővel. De van a kötetben másfajta is, párbeszéd az olvasóval, egy másik szerzőről. Ez utóbbi esetben a közös alap az olvasóval van, és nincsen a bírált szerzővel: ennek példája a „Címnélküli vitairat”.

Lehet, hogy lesz, aki ezt az írást nem mondaná példaszűrűnek, vélvén, hogy fölényes. Pedig példaszűrű annak ellenére, vagy éppen azért, mert ott a fölény. Csakhogy ez a szellem fölénye, s ez akkor fölény, ha vele szemben hiány áll.

Ebben az írásban is ugyanarról szól Bretter, mint a többiben: önmagunktól akarunk többet és mást. Ezért fordul szembe azokkal, akik csak múltbeli saját maguk dicsőítésére képesek — lévén, hogy ma is csak azok, akik a múltban voltak. Azokkal, akik elvszerűségnek vélik a tévedések legyőzésére való képtelenséget, és szeretnének ma is az lenni, akik voltak a történelem egy sajnálatos pillanatában: vádiratszerkesztők a bunkó szolgálatában: vagyis maguk is szellemi bunkók. Azok szeretnének lenni, mert csak erre telik: felnőni a korhoz nem tudnak, mert nőni nem tudnak; s az a kor volt mértékükre szabott: nem győzelmeiben — ezek ellenükre valósultak meg —, hanem a bukásokban, amelyek általuk lettek és voltak. Arról van szó, aki „semmit sem tanult a történelemből, de úgy tetszik, felejténi-valója sem volt”, mert egy mondatba sűrítendő kuszaságra futotta csak képességeiből. S így hogy tudna kilépni abból az „igen-igen-nem-nem” gondolkodásból és még inkább sémából, amit Engels metafizikának nevezett? Hogy számára most is — mint életében mindig — érthetetlen a lényeg.

„A lényeg az, hogy *most a másért* és *itt a másért*, a jobbért, az emberi perspektívák kibontakozásáért harcolunk. Az értelmiségi azzal, hogy a valóság elméleti kritikáját nyújtja, a tömegek azzal, hogy a valóságot a gyakorlatban átalakítják,

vagyis a valóságot reális kritikájuk tárgyaként, nem fátumként, nem sorsként, hanem küzdelmük erőtereként kezelik. A probléma az, hogy a szocializmus miképp »váltja valóra az emberiség reményeit«, vagyis miként teljesíti világtörténelmi hivatását. Napjaink óriási erőfeszítései pontosan azt célozzák, hogy a partikularitásból az egyetemes történelembe lépjen be a szocialista társadalom.” (309. l.)

Erről van tehát szó, és ez is olyan elv, amely Bretter írásait összefogja, s ez az az elv, aminek alapján a párbeszéde a jelennel folyik, és ez az elv, amelyben minden egységben áll össze: egyé válik a sokaság, a kötet írásai koherenciájában átfogva. Párbeszéd a társakkal, a valósággal, az olvasóval és mind emögött önmagával. Ez a *Sok* harmóniára tör az *Egyben*: *omnis mensura homo* — ebben az elvben is az emberi *Sok* tör a harmónia egységére, a valóság és a cselekvés jegyében; s mind emögött egy örök emberi álom: a *Sok* és az *Egy* találkozása a *közösben*, álom, amelyben találkozik Herakleitosz és Lenin. Ezáltal van, hogy a könyvben a harmadik egyesítő elv éppen a dialektikus gondolkodás, amely az összességbe próbálja átfogni a sokaságot: a valósággal való párbeszéd formájában, az itt és mást elv értelmében. (*Kriterion*, 1973.)

TORDAI ZÁDOR

P. Brestyánszky Ilona: Csongrád megye iparművészeti kincsei

Brestyánszky Ilona munkája hosszú évek lankadatlan, fáradságos helyszíni vizsgálatainak gyümölcse.

Történeti áttekintésében röviden összegezi a megye mai, Csanáddal is bővült területén a régészeti kutatások eredményeit. Áttekinti a megye történeti múltját, majd sorra veszi az iparművészet helyi fejlődését, illetőleg eredményeit. Meglepően gazdag az ötvösség emlékanyaga, ami a táj hajdani jóléte mellett nyilván azzal is összefügg, hogy Erdélyből a só mellett aranyat is szállítottak Szegedre. A XIV. században pénzverő kamara is működött Szegeden. Itt készült a *parva moneta Chegediensis* néven ismert ércpénz. A XVIII. században újjászületett ötvösségnek jelentős alkotásait főleg az alsóvárosi templom múzeuma (Schätzl, Szilassy János, Szentpéteri József) és a szerb templom őrzi, de alig van a megyének katolikus, református, görögkeleti egyháza, amelyben ne akadna művészi igényű ötvösmunka. A könyvnek talán éppen az ötvösség áttekintése a legértékesebb része.

A textiliák is leginkább az egyházak őrizetében maradtak ránk. Még a közép-kor itáliai orientációját idézi az alsóvárosi „Gellért”- és Mátyás-kazula. Több francia eredetű barokk miseruha található a megye területén (Alsóváros, Tápé, Csanytelek, Kiszombor). Jelentős a bécsi illetőségűek száma is, így Alsóváros Mária Terézia ajándékozta teljes ünnepi ornátusa, továbbá a szentesi templom gyászszalája, a földesúr Károlyi család ajándéka (1463). Igen látványos a földéaki templom nagyböjti *arma Christi* (Krisztus kínszenközeit plasztikusan ábrázoló) miseruhája.

Fölbukknak a régi magyar, illetőleg törökös ornamentikájú himzések, nyilván jórészt asszonykezek alkotásai is. Így többek között a vásárhelyi, makói, szentesi református templomok úrasztali kendői, az alsóvárosi templom kehelytakarója (1751), a görögkeleti egyházak hasonló rendeltetésű textiliái.

A szerző is bevallja, hogy a templomi és céházslók ismertetését igen szűkre fogta. Bizonyára alkalom lesz még rá, hogy bővebben, a társadalomtörténeti vonatkozásokba is beleágyazva kerüljön bemutatásra. Örültünk volna, ha Éder Győző